

Akabi Hikâyesi'nin Yeni Baskıları Vesilesiyle

Vartan Paşa. *Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman (1851)*. Hazırlayan Andreas Tietze. İstanbul: Eren, 1991. XXI+152 s., ISBN: 3491Y700015.

Akabi Hikâyesi: 1851. Sadeleştiren Fatma Jale Gül Çoruk. İstanbul: Çizgi, 2023. 206 s., ISBN: 9786051969893.

Hovsep Vartanyan. *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman*. Editör Betül Bakırcı. İstanbul: Aras, 2024. 247 s., ISBN: 9786257460422.

MURAT CANKARA

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
(murat.cankara@asbu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-6675-5615.

“ ” Cankara, Murat. “*Akabi Hikâyesi'nin Yeni Baskıları Vesilesiyle*.” *Zemin*, s. 8 (2024): 252-265.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184894>.

Yazar, gazeteci, mütercim ve devlet adamı Hovsep Vartanyan'ın (1816-1879) kaleme aldığı; 1851 yılında, İstanbul'da, anonim olarak ve Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanan *Akabi Hikâyesi*,¹ geçtiğimiz iki yıl içerisinde iki kez yeniden yayımlandı. İlki Çizgi,² ikincisi Aras Yayınları³ tarafından yayınlanan bu metinler, daha yakından ilgilenilmeyi hak ediyor. Aşağıda da göstermeyi umduğum üzere, her iki metin de Vartanyan'ın romanını okur kamusunun dikkatine yeniden sunmaları, onu daha erişilebilir kılmaları bakımından çok kıymetli. Öte yandan bu tür romanların yeni baskısı yapıldığında metnin bağlamsallaştırılması ve tarihsel bir derinlikle ele alınması önem kazanıyor. Söz konusu iki edisyonda da bu açıdan ufak tefek sorunlar var. İşbu yazının amacı, bu iki kitabı öncülleri olan Andreas Tietze'nin hazırlamış olduğu edisyonla⁴ birlikte değerlendirmek ve *Akabi Hikâyesi*'nin macerasına dair basit bir çerçeve çizerek bu sorunları kısmen de olsa gidermeye çalışmaktır.

Osmanlı Ermenilerinin çok yönlü kalemi, hezarfen Hovsep Vartanyan, almış olduğu rütbeye binaen, Türkiye'de daha ziyade "Vartan Paşa" olarak biliniyor. Bunun nedenlerinden birinin, her zaman ve herkes için olmasa da "Vartan Paşa"nın, "Vartanyan" a kıyasla daha az Ermeni ve daha çok Osmanlı bir isim izlenimini veriyor olması da muhtemel. İster Vartan Paşa olsun ister Hovsep Vartanyan, *Akabi Hikâyesi*'nin ilk basımında kitaba adını yazar olarak koymamasının ardında, metnin yaratacağını düşündüğü etki olmalı. Nitekim, Katolik ve Ortodoks Ermeni cemaatlerinden iki gencin *Romeo ve Juliet*'i andıran hikâyesini anlatıyor romanında.⁵ On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Ermeni toplumunun en önemli meselelerinden, belki de daha doğrusu bölünmelerinden birinin, Ermeni Kilisesi'ne mensup Ermenilerle ve Katolik Ermeniler arasında olduğu, hatta Katolik cemaatinin 1828 yılında Ankara'ya sürüldüğü düşünülürse, romanın sonunda kavuşamayan bu iki gencin serencamının net bir politik mesaj içerdiği söylenebilir. Her ne kadar iki cemaatin önde gelenleri bu birlikteliğe karşı olsa da kurduğu entrikayla Akabi ve sevgilisi Hagop'u ölüme sürükleyen, bu uğurda hiçbir kötülüğü yapmaktan çekinmeyen Katolik Rahip Fasıdyan'dır. Dolayısıyla da *Akabi Hikâyesi*, yayınlanmasının hemen ardından Vatikan tarafından yayınlanan bir emirle yasaklanır. Emirde, bırakın

1 *Akabi Hikâyesi* (Kostantiniye: Mühendisioğlu Tabhanesi, 1851).

2 *Akabi Hikâyesi: 1851*, haz. Fatma Jale Gül Çoruk (İstanbul: Çizgi, 2023).

3 Hovsep Vartanyan, *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman*, haz. Betül Bakırcı (İstanbul: Aras, 2024).

4 Vartan Paşa, *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman (1851)*, haz. Andreas Tietze (İstanbul: Eren, 1991).

5 "Ortodoks" yerine "Apostolik", "Gregoryen" ya da "Ermeni Kilisesi'ne mensup" bir Ermeni de diyebiliriz.

okunmasının, *Akabi Hikâyesi*'nin evde bulundurulmasının dahi tehlikeli olduğunun altı çizilir ve ebeveynlerden, çocuklarını bu kitaba karşı tembihlemeleri istenir.⁶

Vartanyan'ın metninin, İstanbul'da ilk yayınlanışından sonra yeniden gün yüzüne çıkması, aradan yüz yıldan fazla bir süre geçmesinin ardından, Karnig Sdepanyan'ın (1909-1989) Doğu Ermenice tercümesi vesilesiyle olacaktır.⁷ Mütercim, bu baskıya yazdığı önsözde, metni daha ziyade Avrupa emperyalizminin ajanı olarak değerlendirdiği Vatikan'a karşı mücadeleyi ön plana çıkararak ve sosyalist gerçekçi, sınıf temelli bir bakış açısıyla değerlendirir. Öte yandan, metnin niçin Türkçe yazıldığını açıklamak için "asimilasyon" gibi klişeler dışında bir şey söylemez. Üstelik Ermenilerin Türkçe konuşup yazmalarını dar bir gruba has bir durummuş gibi göstererek önemsizleştirir. İşin dikkat çekici yanı, Sdepanyan'ın, tercümesinin 1979 tarihli ikinci baskısının önsözünde, metni daha soğukkanlı değerlendirmesi, onun edebî meziyetlerini vurgulaması ve Ermeni harfleriyle Türkçe yazma pratiğinin Ermeni milletinin uyanışında oynadığı rolün altını çizmesidir.⁸ Romanın Sdepanyan tarafından gerçekleştirilen tercümesi, 2022 yılında, Erivan'daki üçüncü, toplamda dördüncü Ermenice baskısını yaptı. Hatta gördüğü ilgi üzerine bir televizyon dizisine bile uyarlanmış metin.⁹

Akabi Hikâyesi'nin Türkiye'deki okurun karşısına çıkması ise 1991 yılında, Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze'nin (1914-2003) Eren Yayınları için yayına hazırladığı kitap sayesinde oldu. Romanı tarihsel/toplumsal bir bağlama yerleştiren önsözü, metnin dil ve imla özelliklerinin ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bölümler ve sondaki sözlüğüyle akademik bir yayındı bu. Yazarın ismi kapakta Vartan Paşa olarak belirtilmiş, altına da "İlk Türkçe Roman" ibaresi eklenmişti. *Akabi Hikâyesi*'nin dilsel özellikleri filolog Tietze için hikâyeden daha önemliydi. Ancak bir kısmının yayınlandığını görebildiği Türkçenin büyük etimoloji sözlüğünde bu romandan da örneklere yer vermiştir Tietze. Bununla birlikte, Eren Yayınları için hazırlanan bu baskıda transliterasyon alfabesi kullanıldığından, dilci olmayan okurlar için okunması güç, teknik bir kitap bu. Ermeni

6 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Cankara, "Reading Akabi, (Re-)writing History: On the Questions of Currency and Interpretation of Armeno-Turkish Fiction," *Cultural Encounters in the Turkish-Speaking Communities of the Late Ottoman Empire*, ed. Evangelia Balta (İstanbul: The ISIS Press, 2014), 63-65.

7 Hovsep Vartanian, *Akabii Badmutyun*, çev. Garnig Sdepanyan (Yerevan: Gitut'unneri Akademiyi Hratarakch'ut'yun, 1953). Bu metin 1954 yılında Beyrut'ta da yayınlanmıştır.

8 Cankara, "Reading Akabi," 59-62, 65-67.

9 Furkan Dirican, "Vartan Paşa (1816-1879) ve Ermeni Harfli Türkçe Matbuat" (Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2024), 116-17.

harfli Türkçede genellikle "a"yı inceltmek, diğer bir deyişle bugünkü şekliyle "â" yazabilmek için "a"dan önce bir "y" kullanıldığını bilmeyen okur için kitabın başlığındaki "hikayeye" sözcüğü bile yeterince yadırgatıcıdır. Nitekim metnin doktora düzeyinde bir edebî incelemeye konu olarak tarihsel bir bağlama oturtulmaya çalışılması için yirmi yıl beklemek gerekti.¹⁰ Bununla birlikte, Tietze'nin metni yayınlanmasının sonuçları 90'lı yılların sonundan itibaren, en azından akademik çevrelerde, görülmeye başlanır. Son otuz yılda, dilciler tarafından, Ermeni harfli Türkçe ve Kıpçakça metinler üzerine azımsanmayacak sayıda tez yazıldı. 2000'lerin başından itibaren Evangelia Balta, Johann Strauss, Laurent Mignon gibi araştırmacılar bir yandan çalışmalarlarıyla Ermeni ve Yunan harfleriyle yazılan metinlerin görünürlüğüne katkıda bulunurken diğer yandan bu metinlerin de dikkate alındığı karşılaştırmalı incelemeler için çağrıda bulunmaya başladılar.¹¹ Gonca Gökalp Alpaslan, tam bu yıllarda, Ermeni ve Yunan harfli Türkçe romanları "Osmanlı Dönemi Türk romanının başlangıcı" bağlamında ele alarak önemli bir katkıda bulundu.¹² Bu akademik çağrı, onlardan önce bu konuda çalışmaya başlamış olan Kevork Pamukciyan ve Turgut Kut gibi bağımsız araştırmacıların (bu isimlere daha sonra Sabri Koz da eklenecek) çalışmalarının da yeniden gündeme gelmesini, en azından akademik çalışmalarda kullanılmaya başlamasını sağladı.¹³ Mignon, 2003 yılında ders vermeye başladığı Bilkent Üniversitesi'nde *Akabi Hikâyesi*'ni derslerde

10 Murat Cankara, "İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarih yazımında Konumlandırılmak" (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2011). Yayınlanmamış bu tezden önce, yine yayınlanmamış iki yüksek lisans tezine de konu olmuştu *Akabi Hikâyesi*: Selin Tunçboyacı, "Akabi Hikâyesi, Boşboğaz Bir Adem ve Temaşa-i Dünya Romanları Çerçevesinde 19. yy. Osmanlı Modernleşmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2001); Erkan Ergüncü, "Öteki Metinler, Öteki Kadınlar: Ermeni Harfli Türkçe Romanlar ve Kadın İmgesi" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007).

11 Burada bu kıymetli çalışmaların hepsine yer vermek mümkün değil. Ancak en azından şunları belirtmekte yarar var: Evangelia Balta, "Périodisation et typologie de la production des livres Karamanlis," *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, no. 12 (1997): 129-53; Johann Strauss, "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?" *Arabic Middle Eastern Literatures*, no. 6 (2003): 39-76; Laurent Mignon, "Tanzimat Dönemi Romanına Bir Önsöz: Vartan Paşa'nın *Akabi Hikâyesi*," *Hece*, s. 65-66-67 (2002): 538-43.

12 G. Gonca Gökalp, "Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 16 (1999): 185-202.

13 Kevork Pamukciyan, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler* (İstanbul: Aras, 2002); Turgut Kut, "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar," *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1985), 1:195-214.

okutmaya başladı. Bunun doğrudan sonuçlarından biri, bu yazının değişik noktalarında değindiğim tezler oldu ve nihayetinde roman Wikipedia'daki yerini aldı.

2000'li yılların ilk çeyreğinde, genelde Ermeni ve Yunan harfleriyle Türkçe metinlerin özelde ise *Akabi Hikâyesi*'nin bir ilgi nesnesi haline geldiğini, bu ilginin akademinin dışına taşmaya başladığını ve zaman zaman da araçsallaşarak politik bir mahiyet kazandığını söylemek mümkün. Bu süreç ayrı bir yazıyı hak ediyor. Ancak yine de iki noktanın altını çizmekte yarar var. Birincisi, Tietze'nin edisyonundan sonra oluşan birikim ve artan ilgi derleme bir kitapta somutlaştı.¹⁴ Öte yandan, en azından belli bir akademik çevrenin kanona katmak istediği bu "öteki" metinlerin erişilebilirliği –orijinalerin bulunması, bulunanların Latin harflerine aktarılması, yayımlananların okunup anlaşılabilmesi– hep bir mesele oldu. Son on yılda yaşadığımız en önemli dönüşümlerden biri, dijital arşivlerin yaygınlaşmaya başlaması sonucu Ermeni harfli ve Yunan harfli Türkçe metinlerin orijinallerine erişimin, Tietze'nin *Akabi Hikâyesi*'ni yayına hazırladığı yıllarda hayal bile edilemeyecek ölçüde kolaylaşmasıdır. Galiba yeni bir döneme giriyoruz ve yapay zekanın katkısını da göz önüne alırsak, önümüzdeki yıllarda çok sayıda metin neşrine tanık olacak, hangi birini okuyacağımızı şaşıracağız.

Adı bir şekilde her yerde görünür olmaya başlayan ancak kendisi bu görünürlikle orantılı bir biçimde okunamayan *Akabi Hikâyesi* için dillendirilen erişilebilirlik talebi geçtiğimiz sene ilk karşılığını buldu. 2023 yılında, Fatma Jale Gül Çoruk, metni sadeleştirerek yayınladı. Tietze edisyonunun baskısının tükendiği de düşünülürse hem maddi bakımdan hem de dil bakımından lisans öğrencilerinin ve meraklı okurların erişebilecekleri bir metin bu. Kitabın kapağında, 1851 yılında olduğu gibi, yazarın adı verilmemiş; başlığın yanı sıra metnin yayın tarihi ve Ermeni harfli Türkçe metindeki görsel bulunuyor. Bu baskının en önemli meziyetlerinden biri, dilsel olarak erişilebilirliğine ek olarak, sadeleştirme için kendinden önceki Tietze edisyonunu değil de orijinal metni temel alması. Nitekim bu sayede Tietze'nin hazırladığı basımdaki bazı atlamalar tespit edilmiş ve ufak tefek kusurlar düzeltilmiş. Bununla birlikte, kitapta iki önemli sorun var. İlki, iki sayfalık sunuş yazısının yetersizliği. Anlaşılan, editör, kendince ve en azından bu tür bir baskı için gereksiz bulunduğu bazı tartışmalardan ("ilk Türkçe roman", yazarın kimliği, romanın içeriği vb.) uzak durmak istemiş. Ancak bunu yapma yöntemi biraz tartışmalı. Hedef kitlesi kim olursa olsun, bu tür bir kitabın başında yazarın tam adını, ona ve metne ilişkin somut temel bilgiyi bulabilmeliyiz. Hele ki *Akabi Hikâyesi*

14 Fatih Altuğ ve Mehmet Fatih Uslu, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

gibi sonradan "keşfedilen", "hatırlanan" metinlerde. Üstelik yazarın kimliği meselesi tartışmalıdır diyerek işin içinden çıkmak ve tek atıfta meseleyi geçiştirmek daha da ciddi bir sorun. Dahası, bu konuda yazılmış yegâne akademik makalenin görmezden gelinmesi ve bu ketumluğun romanı sadeleştirerek daha geniş bir kamuya açma hedefiyle çelişmesi de cabası.¹⁵ Çoruk'un yayına hazırladığı kitapla ilgili ikinci sorun, notlandırma ile ilgili. Her ne kadar sadeleştirme bilinmediği varsayılan kelimelerin metinden çıkarılarak yerlerine bilindiği varsayılanları yerleştirmekten ve gerekli açıklamaları yapmaktan ibaretmiş gibi görünse de bu tür metinlerde neyin değiştirilmeden aynen bırakıldığı ya da açıklanmadığı da bir o kadar önemlidir. Örneğin şu diyalogu alalım:

- Galiba talikadaki Ermeni'ydi.
- Evet.
- Öyleyse kim olduğunu anlamayı hiç merak etmem.
- Niçin?
- Âdem bizimkinin hali başka.
- Boş laf, bizde de bulunabilir onlarda da!¹⁶

Bu sahnede Hagop'la yakın arkadaşı Rupenig, ilk kez bir atlı arabanın içinde gördükleri Akabi hakkında konuşuyorlar. Hagop ve Rupenig Katolik Ermenilerdir, Akabi ise Ermeni Kilisesi'ne mensuptur. Hagop ve Akabi birbirlerine âşık olacaklar. Rupenig ise romanın züppe tipi.¹⁷ On dokuzuncu yüzyıl Ermeni cemaatindeki mezhep çatışmasını bilmeyen ve tüm hikâyenin "Ermeniler" in dünyasında geçtiğini düşünen okur, bu diyalogdan hiçbir şey anlamayacaktır. Oysa Ermeni cemaatindeki bu çatışma o kadar derindir ki, bu diyalogda da görüldüğü üzere, Katolik Ermenilerin bir kısmı kendilerine "Ermeni" sıfatını yakıştırmaz, bilakis bunu bir hakaret addederlerdi. Kuşkusuz bu meselenin sınıfsal bir boyutu olduğunu da not etmek gerekir. Oysa romanda aklı ve sağduyuyu temsil eden Hagop için bu saçma bir ayrımdır. Kendisi de Katolik olmasına rağmen Vartanyan'ın başına dert açacak ve Vatikan'ın şimşeklerini metnin üzerine çekecek olan şeylerden biri de budur. Önsözde metne ve hikâyeye dair böylesi

¹⁵ Söz konusu makale Murat Cankara tarafından yazılmış olup (bkz. dipnot 6), Furkan Dirican'ın Çoruk'un sadeleştirilmesi yayımlandıktan sonra savunduğu yüksek lisans tezinde (bkz. dipnot 9), gerek Cankara'nın gerek Çoruk'un atıfta bulunduğu Yahya Erdem'in makalelerini bu konuda fazlasıyla aşacak bilgi bulunmaktadır.

¹⁶ *Akabi Hikâyesi*: 1851, 89-90.

¹⁷ Bu noktaya dikkat çeken ve Rupenig'le Ahmet Mithat'ın Felatun Bey'i arasında bağlantı kuran bir çalışma için bkz. Mignon, "Tanzimat Dönemi Romanına Bir Önsöz."

bir açıklama okumayan, sonrasında da en azından bir dipnotla bunun nedenini öğrenemeyen okur Hagop'la Rupenig arasındaki bu konuşmadan hiçbir şey anlamayacak, muhtemeldir ki metinden kopacaktır. Oysa, “rabitalı” ve “mersi” sözcükleri bile birer dipnota değer bulunmuş, okurun metni anlaması için bu sözcüklerin karşılıklarının verilmesi elzem görülmüştür. Oysa on dokuzuncu yüzyıl Ermeni cemaatinin tarihi, kültürü, edebiyatı üzerine yazarların ilk yüzleşmesi gereken klişelerden biri, Osmanlı'da yekpare bir Ermeni cemaatinin olduğu varsayımdır. Entelektüel ve akademik bir sorumluluktur bu.

Vatanı Türkiye'deki macerası burada son bulmuyor *Akabi Hikâyesi*'nin. 2024 yılında Betül Bakırcı romanı Aras Yayınları için yayına hazırladı. Peki metnin yeni bir baskısına ihtiyaç var mıydı? Bu baskıda, öncekilerden farklı olarak ne yapıyor? Bakırcı'nın sunuşu Çoruk'unkine göre epey daha kapsamlı. Bu soruların bir kısmını şöyle yanıtlıyor:

İlk olarak, metni Latin harflerine aktarırken sadeleştirmeden kaçındık. 1991'de Andreas Tietze tarafından hazırlanan ilk Türkçe edisyonda transkripsiyon alfabesi kullanılmıştı. Bu edisyonda ise transliterasyon yapmadık, hatta metni günümüz okuru için anlaşılır kılmak niyetiyle bazı müdahalelerde bulunduk. Başka bir deyişle, yazarın “duyuşla” aktardığı sözcükleri standartlaştırdık, vurgulamak amacıyla kullandığı noktalama işaretlerini azalttık, azaltık çünkü bu işaretler metnin takibini zorlaştırıyordu. Ermeni harfi Türkçenin standart dışı yapısından kaynaklanan yazım hatalarını düzelttik, yine günümüz okurunun metni daha kolay anlamasını sağlamak için Arapça, Farsça, Ermenice, İtalyanca ve Fransızca kökenli kelimelerin manalarını köşeli parantezle belirttik ve gerektiğinde dipnotlarla açıkladık. Yazarın dipnotlarını ise koruduk. Bu kapsamlı araştırma ve çalışma sürecinin ürünü olan bir sözlük de kitaba eklendi. Metinde geçen ve köşeli parantezle açıklanan birçok kelimeyi bu sözlükte bulabilirsiniz.¹⁸

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Tietze ile Çoruk edisyonlarının ortasında bir yerde duruyor Bakırcı'nunki. Ermeni harfli Türkçe metinleri yayına hazırlarken karşılaşılan en büyük sorunlardan biri orijinal metinde imla standardının olmayışı, diğeri de noktalama işaretlerinin nasıl aktarılacağıdır.¹⁹ Ermenicede Türkçede kullanılmayan noktalama işaretleri olması; Türkçedeki “.” yerine “:” ve “:” yerine “.” kullanılması

¹⁸ Betül Bakırcı, “Ermeni Harfli Türkçe Eserler ve *Akabi Hikâyesi* Üzerine,” *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman*, haz. Betül Bakırcı (İstanbul: Aras, 2024), 14-15.

¹⁹ Bu konuda güncel bir çalışma ve öneri için bkz. Hülya Çelik ve Ani Sargysyan, “Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat Çalışmaları için Transkripsiyon Standartları Önerisi,” *Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 3 (2022): 109-22, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7242241>.

hatta bu işaretlerin bazen bizzat metnin yazarı tarafından birbirine karıştırılması işi güçleştirir. Aslında Tietze'nin edisyonunu okumayı güçleştiren faktörlerden biri, Vartanyan'ın dilinden ziyade noktalama ve çoğunlukla telaffuza dayalı imlaların neden olduğu güçlüklerdir. Örneğin Tietze'nin metnindeki "HamparCum", telaffuza uygun biçimde "Hampartzum" oluyor Bakırcı'nın metninde. Benzer şekilde, "LutZia" yerine "Lutsia" kullanılıyor. Ermenicedeki hangi "r" harfi ile yazıldığı bugün telaffuz açısından önemli bir farka işaret etmediği için "PaRnig" yerine "Parnig" kullanılması da sorun olmuyor. Ya da "hızmetkyar"ın "hizmetkâr"a, "kyagıd"ın "kâğıt"a, "gendu"-nun "kendi"ne, "anler"i "onlar"a, "ağşam"ın "akşam"a dönüşmesi okur için kolaylık sağlasa gerek. Ermeni harfli Türkçe metinlerde belirtilmeyen tamlamaları da belirtmiş Bakırcı. Tietze'deki "merasimi hoş amedi" Çoruk'un metninde "hoş geldin merasimi", Bakırcı'da ise "merasim-i hoşâmedî [hoş geldin merasimi]" şeklinde yer alıyor. Bu örnekler ışığında bir noktayı vurgulamakta yarar var. *Akabi Hikâyesi*'nin ortalama okur nezdinde anlaşılabilirliğini artırmak için sadeleştirmeden ziyade standartlaştırma ve telaffuz temelli bir transkripsiyon gerekiyor. Zira Arap harfli Türkçe metinlerle karşılaştırıldığında 1850'ler için epey anlaşılır bir Türkçeyle karşı karşıyayız aslında. Bu şekilde düşünüldüğünde, Bakırcı'nın metni hem orijinal dili korumak hem de daha erişilebilir olmak bakımından önemli bir iş başarıyor. Üstelik onda da, tıpkı Çoruk'un-kinde olduğu gibi, Tietze'den değil de orijinal metinden yola çıkıldığından, Çoruk'un Tietze'nin metninde dikkat çektiği bazı sorunlar burada da giderilmiş. Örneğin, Tietze'nin atladığı "Efendim, siz de pek Avrupa terbiyesine itibar edersiniz" gibi önemli bir cümle, Çoruk'un da Bakırcı'nın da metninde yer alıyor. Bunlar haricinde, Bakırcı'nın metninde sadeleştirme olmadığı için, ortalama okur için anlaşılması güç olabilecek kelime ve kavramların karşılıkları köşeli parantez içerisinde verilmiş. Ancak metnin Türkçesi çok ağır olmadığı ve ölçülü kullanıldıkları için okumayı güçleştirmiyor, akışı kesmiyorlar. Kitabın sonunda tıpkı Tietze'ninki gibi bir sözlükçe de bulunuyor. Yukarıda Çoruk'un metninden örnek verdiğim diyalog için Bakırcı'nın metninde de bir açıklama yok. Öte yandan onun önsözünde hikâye bir yere oturtulduğu için okurun olan biteni anlamasının daha kolay olacağı varsayılabilir.

Gerek Çoruk'un gerek Bakırcı'nın metni yayına hazırlarken kullandıkları bir tercih daha var. Aslında bu, bir metinde kullanılan dil standart dışı özellikler gösterdiğinde üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele. Örneğin *Akabi Hikâyesi*'nin orijinalindeki şu ve benzeri kelimeler / imla biçimleri metnin, dönemin ve en azından bazı Ermenilerin kullandığı Türkçe (zira sınıfsal ve bölgesel olarak muazzam bir çeşitlilik söz konusu

Ermeni harfli Türkçe metinlerde) hakkında bir fikir verebilmek için korunabilirdi: “eyi”, “amma”, “arayorduk”, “olmuşudu”, “büyük”, “Evropa” vb. İlkinde sadeleştirme, ikincisinde standartlaşma nedeniyle kayboluyor bu dil. Oysa metnin anlaşılmasını engellemeyecekleri açık.

Buraya kadar üzerinde durduğum noktaları daha somut bir şekilde örneklendirebilmek için sırasıyla Tietze, Çoruk ve Bakırcı'nın yayına hazırladıkları metinlerin giriş paragraflarına bakmak yararlı olacaktır:

Tarihi iseviyenin bin sekiz yüz kırk altı senesi, kyanuni evvelin hitamına doğru, bir akşam üzeri, heman her kes meşgulietinden gendi hanesine dönme vakitlerinde, Yeni köprü'nün Kara köy tarafına, yirmi beş yaşında var yok bir deli kanlı geldi ise, seyisi dahi henüz hayvanı almış Bey oğluden gelmiş idi: Ol vakit mersum deli kanlı aceb at ile çıktığını aheri görüyormu fikri ile etrafına göz gezdirdikten sonğra, hayvana binib Bey oğlunda Tekkenin önüne geldi ise arkasına dönüb bağıdıkde seyisi galiba tabiatını bildiyinden der akab hayvanın sağarasına elini kodu.²⁰

Miladi 1846 senesinin Aralık ayının sonuna doğru bir akşamüzeri, hemen herkesin işinden evine dönüş vakitlerinde, Yeni Köprü'nün Karaköy tarafına, yirmi beş yaşında var yok bir delikanlı geldiğinde, seyisi de hayvanı almış Beyoğlu'ndan henüz gelmişti. O esnada bahsi geçen delikanlı, “Acaba atla çıktığını başkaları görüyor mu?” düşüncesiyle etrafına göz gezdirdikten sonra arkasına dönüp bakınca seyisi –galiba huyunu bildiğinden– hemen hayvanın sağrısına elini koydu.²¹

Tarih-i iseviyenin bin sekiz yüz kırk altı senesi, kânunuevvelin hitamına [sonuna] doğru bir akşam üzeri, hemen herkes[in] meşguliyetinden kendi hanesine dönme vakitlerinde, yeni köprü'nün Karaköy tarafına yirmi beş yaşında var yok bir delikanlı geldiyse, seyisi dahi henüz hayvanı almış Beyoğlu'ndan gelmişti. Ol vakit mersum [bahsi geçen] delikanlı acep atla çıktığım âheri [başkası] görüyor mu fikriyle etrafına göz gezdirdikten sonra, hayvana binip Beyoğlu'nda tekkenin önüne geldiyse, arkasına dönüp baktığında seyisi galiba tabiatını bildiğinden derakab [hemen ardından] hayvanın sağarasına elini koydu.²²

Yalnızca giriş paragrafları üzerinden bir yargıya varmak mümkün değil elbette. Üstelik son tahlilde okurların tercihine ve beklentilerine de saygı duymak gerek. Bununla birlikte, bu kadarı bile Tietze'nin metninin okunmasını güçleştirenin ne olduğu ya da Çoruk ve Bakırcı'nın metinlerinde neyin feda edildiği hakkında yeterince fikir verecektir.

20 Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman (1851)*, 1.

21 *Akabi Hikâyesi: 1851*, 7.

22 Vartanyan, *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman*, 17.

Gelelim Betül Bakırcı'nın "Sunuş"una. Burada Çoruk'inden farklı bir durum söz konusu. Bakırcı gerek Vartanyan gerek Ermeni harfli Türkçe metinler gerekse *Akabi Hikâyesi* için bir çerçeve çiziyor. Dolayısıyla sunuşu atlamayan bir okur, metni oturabilmek için sağlam bir zemin bulabilir bu kitapta. Öte yandan, kullanılan kaynaklar ve verilen bilgiler bakımından güncellenmesi yerinde olur bu önsözün. Örneğin, bu satırların yazarı da dahil olmak üzere Ermeni harfli Türkçe alanında yazan pek çok insan gibi, Bakırcı da "[b]u alanda yapılmış en kapsamlı çalışmayı kaleme alan Hasmik Isdepanyan'a" atıfla bazı rakamlar veriyor.²³ Stepanyan'ınki gerçekten de bu alanda kalem oynatanlar için elzem bir kaynak. Üzerine fikir bina ettiğimiz zemini hazırlayanlardan biri, belki de Ermeni harfli Türkçe olgusunun görünürlüğünü –en azından Türkiye'de– sağlama açısından en önemlisi o. Bununla birlikte, bu kaynağı kullanırken şu noktalara da dikkat etmekte yarar var. Birincisi, bunun bir "çalışma"dan ziyade "bibliyografya" olduğunu belirtmek gerek. Eğer bir inceleme kastediliyorsa, örneğin Friedrich von Kraeclitz-Greifenhorst²⁴ ya da Armin Hetzer'in²⁵ çalışmalarının bu bibliyografyadakinden daha kapsamlı olduğu söylenebilir. İkincisi, Günil Özlem Ayaydın Cebe buradaki ham verileri işleyen ve Ermeni harfli Türkçe metinlerin türsel çeşitliliğini de ele alan bir doktora çalışması yaptı ki bu tür bir sunuş yazısında çok işe yarayabilirdi.²⁶ Üçüncüsü, basılı metinleri temel alan bir bibliyografya Stepanyan'ınki. Dolayısıyla Bakırcı'nın sunuşu da Ermeni harfli Türkçe yazma pratiğinin yalnızca basılı kaynaklardan ibaret olduğu izlenimini doğuruyor. Oysa son yıllardaki çalışmalar gösteriyor ki Ermeni harflerini kullanarak Türkçe yazma pratiği, kolay erişilebilirliği sayesinde, Osmanlı Ermenileri hatta bazı durumlarda diğer milletlerin mensupları arasında sanıldığından daha yaygındı. Bu nedenle de el yazmaları ve basılı olmayan kaynaklar muazzam bir çeşitlilik ve zenginlik gösteriyor.²⁷ Ermenilerin niçin kendi harflerini kullanarak Türkçe

23 Bakırcı, "Ermeni Harfli Türkçe Eserler ve *Akabi Hikâyesi* Üzerine," 9. Bakırcı'nın atıfta bulunduğu kaynak ise şudur: Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası: 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005).

24 Friedrich von Kraeclitz-Greifenhorst, "Ermeni Harfleriyle Türkçe Hakkında Araştırmalar," çev. Hakan T. Karateke, *Kebikeç*, s. 4 (1996): 13-33. Orijinal metin 1911'de bildiri olarak sunulmuş ve 1912 yılında yayımlanmıştır.

25 Armin. Hetzer, *Daŕkerēn-Texte: eine Chrestomathie aus Armenierdrucken des 19. Jahrhunderts in türkischer Sprache* (Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1987).

26 Günil Özlem Ayaydın Cebe, "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik" (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2009).

27 Sadece Kayseri'den iki örnek: *My dear son Garabed I read your letter, I cried, I laughed - Kojaiian Family letters from Efkere Kayseri to America: 1912-1919*, haz. ve çev. H. Şükrü Ilıcak (İstanbul: Histor

yazdıkları sorusuna verilen yanıt da maalesef biraz yüzeysel kalmış: “Böyle bir tercihin arkasında, politik nedenlerin ve sosyal değişimlerin yanı sıra Ermenice alfabe ve dilin çeşitli nüanslarına hâkim olmasına karşın gündelik hayatta Türkçe konuşan toplumun kendini ifade etme ihtiyacının etkili olduğu düşünülebilir.”²⁸ Son on yılda bu konuda meydana gelen birikimin hakkını vermeyen bir yanıt bu. Belki de genel okuyucuya hitap etmesi tasarlanan bir edisyonda daha fazlası gerekli görülmedi. Güncellenmeye muhtaç olmakla birlikte *Akabi Hikâyesi*’yle ilgili en kapsamlı çalışmanın (bkz. dipnot 6) bu sunuşun kaynakları arasında yer almaması da ayrı bir sorun.

Hülâsa, Hovsep Vartanyan’ın yaşamı hakkında bugün bu alana katkıları tartışılmaz olan Kevork Pamukciyan’ın sunduklarından fazlasını biliyoruz; tıpkı Ermeni harfli ilk Türkçe romanlar hakkında, alanın öncülerinden biri olduğu tartışmasız olan Turgut Kut’un yazdıklarından fazlasını bildiğimiz gibi. Bir örnek vererek ne demek istediğimi somutlaştırırım ve bu bahsi kapatayım. Furkan Dirican, 2024 yılında savunduğu yüksek lisans tezinde, bu satırların yazarı başta olmak üzere, Vartanyan ve *Akabi Hikâyesi* üzerine yazıp çizenlerin erişemedikleri ya da gözden kaçırdıkları pek çok kaynağı kullanarak alana çok önemli bir katkıda bulundu.²⁹ Bir yüksek lisans tezi olması hasebiyle pek çok teknik sorunu olsa da Dirican, sabırla uğraşp çok sayıda insanla irtibata geçerek, bir an evvel kamuoyuyla paylaşılması gereken pek çok bilgi ve belgeye ulaştı. Burada hepsine yer vermek mümkün değil ancak genç Vartanyan’ın, nişanlandığı kızı yüzüstü bırakarak Katolikliğe geçtiğini ve bunun Ermeni Kilisesi’nde bir infiale yol açtığını öğrenmek az şey mi?³⁰

Her ne olursa olsun, *Akabi Hikâyesi* gibi metinler çoğalmalı, uyarlanmalı, sadeleştirilmeli, akademik baskıları olmalı. O halde, emeği geçen herkesin ellerine sağlık. Var olsunlar, çalışmalarını daim olsun. Şimdi, bağlamı biraz genişleterek yazıyı sonlandıralım.

Türk dilinin Ermeni harflerini kullanarak yazıldığı bu romanın, Türk ve Ermeni ulusal kültürleri tarafından önce görmezden gelinmesi, sonra unutulması, daha sonra gün yüzüne çıkıp dipnotlara sığınması, nihayet yavaş yavaş meziyetlerinin keşfedilmeye başlanması çok şaşırtıcı değil. Zira ulusal kültürler için pek makbul sayılmayan bir bileşim bu. Hele ki ana bileşenlerden biri (dil veya alfabe) “öteki”ne aitse. Yukarıda

Press, 2018). Setrak Timourian, *In Front of the Eyes of the World: The Memoirs of Setrak Timourian*, trans. İpek Hüner, ed. Vahe Tachjian et al. (The Press at California State University, Fresno, 2023).

28 Bakırcı, “Ermeni Harfli Türkçe Eserler ve Akabi Hikâyesi Üzerine,” 10.

29 Dirican, “Vartan Paşa (1816-1879) ve Ermeni Harfli Türkçe Matbuat.”

30 Dirican, “Vartan Paşa (1816-1879) ve Ermeni Harfli Türkçe Matbuat,” 16.

belli özellikleriyle ele aldığım farklı edisyonlarda yazarın adının olmaması, yazarın adı varsa bunun Hovsep Vartanyan mı yoksa Vartan Paşa mı olacağı, başlığa "ilk Türkçe roman" notunun düşülüp düşülmemesi bir bakıma bu komplikasyonun şöyle ya da böyle sonuçları. Kültürel mirası reddetmeyle sahiplenme arasında gidip gelen, unutmayla hatırlama arasında salınan bir eleştirel/akademik bakışın tezahürleri. Ara ara alevlenip Türkiye'nin edebiyat kamusunu meşgul eden "Türk edebiyatı mı Türkçe edebiyat mı?" tartışmasını bu bağlamda düşünmemek mümkün mü? Uzun yıllar boyunca *Akabi Hikâyesi* Türk ve Ermeni edebiyatlarından vatandaşlık alamadığıma göre, onu "Türkçe edebiyat" kapsamına almaktan başka çare kalıyor mu? Nitekim bu yazıda değindiğim ve doktora düzeyinde romanı ilk kez ele alan çalışma (bkz. dipnot 10), konuyu makul bir biçimde ele alabilme mücadelesinin belgesidir aynı zamanda. Bununla birlikte dünya bizden, edebiyat ulusal olanlardan ibaret değil çok şükür. Akabi'nin (doğu Ermenicesinde Agapi) başından geçenler "hikyaye" de olsa "hikâye" de, daha uzak görünen ve geniş bağlamlarda da dikkate değer. *Romeo ve Juliet*'le kurduğu ilişki bir yana, Batı merkezli on dokuzuncu yüzyıl edebiyatı tartışmaları bağlamında da ilginç bir romanla karşı karşıyayız. Son yıllarda romana yönelik ilgide bu türden bir genişlemenin emareleri görülmeye başlandı. Örneğin 2018 yılında metnin ilk kez bir Batı diline, Fransızcaya, tercümesi yayınlandı.³¹ İngilizce makale³² ve sunumlara³³ da konu olmaya başladığı düşünülürse, *Akabi Hikâyesi*'nin, gelecekte, roman türünün Türk dilindeki serüvenini ulus ötesi bir bağlama yerleştirirken önemli rol oynaması beklenebilir.

Yine dönelim kürkçü dükkanına. Bugünün Türkiye'sinde *Akabi Hikâyesi*'ni neden yeniden yayınlama ihtiyacı duyuyoruz? Hem de iki yılda iki kere. Bunun kanonu gözden geçirme çabalarından, yayınevlerinin basacak telifsiz metin arayışlarından ya da "ilk Türkçe roman" tartışmasından öte bir anlamı olsa gerek. Tüm bunlar tamam,

31 Hovsep Vartanian, *L'histoire d'Akabi: Le premier roman turc (1851)*, çev. Haik Der Haroutiounian (Paris: Société des études arméniennes, 2018).

32 Neveser Köker, "Inconvertible Romance: Piety, Community, and the Politically Disruptive Force of Love in Akabi Hikayesi," *Ottoman Culture and the Project of Modernity: Reform and Translation in the Tanzimat Novel*, ed. Monica R. Ringer and Etienne Charrière (London: Bloomsbury, 2020).

33 Örneğin Maral Aktokmakyan, Tamar Boyadjian ve Rachel Goshgarian, 10 Haziran 2022'de, pandemi zamanında, Boğaziçi Üniversitesi'nde çevrimiçi olarak "Translation as Feminist Praxis: The Story of Akabi and 'Getting at' the Limits and Bounds of the Lives of Women in a 19th-century Armeno-Turkish Novel about Istanbul" başlıklı bir panel gerçekleştirdiler. <https://takvim.bogazici.edu.tr/bu/?q=node/2726>.

fakat metnin içeriği, *Akabi Hikâyesi*'ndeki "hikâye" hiç mi hitap etmiyor bize? Dışarıdan "bir" görünen ancak içeride net bir çizgiyle bölünmüş bir toplumda, karşı yakalardan, farklı mahallelerden iki gencin aşkı. Son yılların en popüler televizyon dizilerinden ikisi, *Kızılıcak Şerbeti* ve *Kızıl Goncalar*, yasaklanma gündeminin ortasında ve türlü manevralarla, buna çok benzer hikâyeleri, bu tür karşılaşmalardan doğan aşkları anlatmıyorlar mı? Bakalım, Alevi bir erkekle Sünni bir kızın aşkının anlatıldığı popüler bir yapım da izleyebilecek miyiz bir gün?

Kaynaklar

- Akabi Hikâyesi*. Kostantiniye: Mühendisioğlu Tabhanesi, 1851.
- Akabi Hikâyesi: 1851*. Hazırlayan Fatma Jale Gül Çoruk. İstanbul: Çizgi, 2023.
- Altuğ, Fatih ve Mehmet Fatih Uslu. *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Bakırcı, Betül. "Ermeni Harfli Türkçe Eserler ve Akabi Hikâyesi Üzerine." *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman*, hazırlayan Betül Bakırcı, 9-15. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2024.
- Balta, Evangelia. "Périodisation et typologie de la production des livres Karamanlis." *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, no. 12 (1997): 129-53.
- Cankara, Murat. "İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarih yazımında Konumlandırma." Doktora Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2011.
- _____. "Reading Akabi, (Re-)writing History: On the Questions of Currency and Interpretation of Armeno-Turkish Fiction." *Cultural Encounters in the Turkish-Speaking Communities of the Late Ottoman Empire*, edited by Evangelia Balta, 53-75. İstanbul: The ISIS Press, 2014.
- Cebe, Günül Özlem Ayaydın. "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik." Doktora Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2009.
- Çelik, Hülya ve Ani Sargıyan. "Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat Çalışmaları için Transkripsiyon Standartları Önerisi." *Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 3 (2022): 109-22. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7242241>.
- Dirican, Furkan. "Vartan Paşa (1816-1879) ve Ermeni Harfli Türkçe Matbuat." Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2024.
- Erginci, Erkan. "Öteki Metinler, Öteki Kadınlar: Ermeni Harfli Türkçe Romanlar ve Kadın İmgesi." Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2007.
- Gökalp, G. Gonca. "Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 16 (1999): 185-202.
- Hetzer, Armin. *Daçkeren-Texte: eine Chrestomathie aus Armenierdrucken des 19. Jahrhunderts in türkischer Sprache*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1987.
- İlcak, H. Şükrü. *My dear son Garabed I read your letter, I cried, I laughed - Kojaian Family letters from Efkere Kayseri to America: 1912-1919*. Hazırlayan ve Çeviren H. Şükrü İlcak. İstanbul: Histor Press, 2018.

- Köker, Neveser. "Inconvertible Romance: Piety, Community, and the Politically Disruptive Force of Love in Akabi Hikayesi." *Ottoman Culture and the Project of Modernity: Reform and Translation in the Tanzimat Novel*, ed. Monica R. Ringer and Etienne Charrière. London: Bloomsbury, 2020.
- Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich von. "Ermeni Harfleriyle Türkçe Hakkında Araştırmalar." Çeviren Hakan T. Karateke. *Kebikeç*, s. 4 (1996): 13-33.
- Kut, Turgut. "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar." *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi: Tebliğler (II. Türk Edebiyatı)*, c. 1, 195-214. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1985.
- Mignon, Laurent. "Tanzimat Dönemi Romanına Bir Önsöz: Vartan Paşa'nın Akabi Hikâyesi." *Hece*, s. 65-66-67 (2002): 538-43.
- Pamukciyan, Kevork. *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. İstanbul: Aras, 2002.
- Stepanyan, Hasmik. *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası: 1727-1968*. İstanbul: Turkuaz, 2005.
- Strauss, Johann. "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?" *Arabic Middle Eastern Literatures*, no. 6 (2003): 39-76.
- Timourian, Setrak. *In Front of the Eyes of the World: The Memoirs of Setrak Timourian*. Translated by İpek Hüner, edited by Vahe Tachjian et al. Fresno: The Press at California State University, 2023.
- Tunçboyacı, Selin. "Akabi Hikayesi, Boşboğaz Bir Adem ve Temaşa-i Dünya Romanları Çerçevesinde 19. yy. Osmanlı Modernleşmesi." Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2001.
- Vartan Paşa. *Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman: 1851*. Hazırlayan Andreas Tietze. İstanbul: Eren, 1991.
- Vartanian, Hovsep. *Akabii Badmutyun*. Çeviren Garnig Sdepanyan. Yerevan: Gitut'yunneri Akademiayi Hratarakch'ut'yun, 1953.
- _____. *L'histoire d'Akabi: Le premier roman turc (1851)*. Çeviren Haik Der Haroutiounian. Paris: Société des études arméniennes, 2018.
- Vartanyan, Hovsep. *Akabi Hikâyesi: İlk Türkçe Roman*. Hazırlayan Betül Bakırcı. İstanbul: Aras, 2024.